

Mikołaj JALINIK
ORCID-0000-0001-6748-3877
Politechnika Białostocka

Aniela Marlena TOKAJUK
ORCID-0009-0005-0964-2522
*Publiczne Przedszkole Nr 3
w Bielsku Podlaskim*

Rola nauczyciela i środowiska rodzinnego w wychowaniu dzieci w wieku przedszkolnym

Abstract: *The role of the teacher and the family environment in the upbringing of preschool children*

The topic of factors influencing a child's family and preschool education is very important and still relevant. The study is of a theoretical and research nature and brings practical knowledge closer to specialist literature in the field of education at the kindergarten level. The article presents the research issues along with the method, technique and research tool used, as well as the characteristics of the place of research and the age groups of children. It should be stated that the personality of a modern teacher and educator plays an important role in teaching and raising a child. Attention was paid to the basic personality traits of the teacher, such as kindness and attitude towards children, their parents and guardians. The results of our own research in many aspects show situations and problems that arise at the stage of raising a child. It is also worth emphasizing that there are no children who do not cause problems. There are always undesirable situations that may exceed adults' expectations and cause surprising, negative and positive behavior. However, parents and guardians must be aware that they are responsible for the child's upbringing, safety and development.

The aim of the study is to present the research results and conclusions resulting from their conduct on the factors that have a significant impact on the upbringing of a child. As a kindergarten teacher, I present situations that I observe and analyze on a daily basis as the main topic of my interests. The article aims to present observations and conclusions that shed new light on the impact of the personality of parents, guardians and educators on the way of raising a child and, at the same time, shaping his or her personality. The presented research results may also be an inspiration for subsequent researchers with a broader scope of the subject.

Keywords: kindergarten, development periods, personality, education

Słowa kluczowe: przedszkole, okresy rozwoju, osobowość, edukacja

Wstęp

Tradycja wychowania przedszkolnego w Polsce jest długa i sięga przełomu XVIII i XIX w. Już wówczas instytucje w różnych formach organizacyjnych wspomagały rodziców i dzieci. **Rozwój dziecka** w wieku przedszkolnym to ważny etap i proces, którym zajmuje się wielu znakomitych naukowców — psychologów, pedagogów czy socjologów. Istotną właściwością tego procesu jest specyficzny układ ról rodzinnych oraz związków zachodzących między nimi. Procesy poznawcze dzieci w wieku przedszkolnym charakteryzują się dynamicznym rozwojem dokonującym się w kierunku wyodrębnienia się i usamodzielnienia czynności zmysłowych. Znaczącą rolę w tym zakresie odgrywa systematyczne nauczanie i coraz szersze, pogłębiające się uczestnictwo dziecka w życiu społecznym i kulturalnym danego otoczenia. Wiek przedszkolny to według potocznej opinii najszczęśliwszy okres w życiu dziecka, któremu towarzyszy beztrudne życie i zabawy. W okresie „przed szkołą” rosną wymagania wobec dziecka, a i otoczenie wymaga wyższej sprawności w zakresie samoobsługi, podejmowania współpracy, komunikowania się, co ma prowadzić do większej samodzielności w zaspakajaniu własnych potrzeb. Zmiany rozwojowe podążają w trzech kierunkach: spostrzegania i rozumienia otaczającej rzeczywistości, aktywności oraz umiejętności dziecka (Nerło, 2014).

Dla kształtowania się psychospołecznych cech osobowościowych dziecka doniosłe znaczenie mają zróżnicowane pod względem jakościowym i odmiennie funkcjonujące wpływy matki i ojca w rodzinie (Grochocimska, 1999). We współczesnych rodzinach występują coraz częściej wyraźne przekształcenia ról matki i ojca w kierunku ich współdziałania. Wiąże się to przede wszystkim ze wzrastającym poziomem wykształcenia i kwalifikacji zawodowych kobiet oraz ich udziału w zabezpieczeniu materialnym warunków życia rodziny. Rodzina jest traktowana jako szczególna kategoria społeczna, w której stosunki oparte są na niespotykanym w innych typach zbiorowości poziomie intymności i bliskości.

Komunikacja między rodzicami a dzieckiem obejmuje przede wszystkim wymianę informacji na temat potrzeb życiowych dzieci, ich sytuacji w domu rodzinnym, środowisku przedszkolnym i rówieśniczym. Przez bezpośredni, codzienny kontakt z dziećmi, a przede wszystkim przez rozmowę, rodzice dowiadują się o potrzebach dziecka, o tym, co się wydarzyło w przedszkolu i na podwórku, pomagają dzieciom w rozwiązywaniu ich problemów, uczą dzieci kultury słowa, pokazują wzorce prawidłowego zachowania i uczą sposobów radzenia sobie w trudnych sytuacjach oraz unikania zagrożeń dla rozwoju. Należy jednak stwierdzić, że nie zawsze rodzice czy opiekunowie potrafią kształtować właściwą osobowość dziecka (Szuścik, Ogrodzka-Mazur, Szafrńska (red.), 2023).

Rodzina jako środowisko jest także miejscem, w którym dokonuje się wspólnego przeżywania tradycji, zarówno tej rodzinnej, jak i szerszej tradycji społeczności lokalnej, religijnej, narodowej czy patriotycznej. To w rodzinie zachodzi podstawowy przekaz wartości moralnych, duchowych, kulturowych czy religijnych. Istotną rolę odgrywa także umiejętność organizowania życia rodzinnego w kierunku wspólnotowego przeżywania wartości i uczestniczenia w różnorodnych zdarzeniach o charakterze kulturalnym.

Niepewność życia człowieka, zmienność warunków jego egzystencji (stabilizacja rodziny, pracy czy też warunków społeczno-politycznych może w każdej chwili ulec zmianie) czasem powoduje lęk, stres i strach. Jednak, jak się wydaje, problemem nie jest to, czy lęk jest uczuciem pozytywnym, czy też nie, lecz to, jak sobie poradzić z lękiem i stresem w codziennej aktywności życiowej człowieka.

Pojawienie się tych niepożądanych zjawisk (lęków i stresu) u dziecka często jest spowodowane nieprawidłową postawą rodziców, którzy nieświadomie mogą stać się ich źródłem (Bąkowska, 1999). Korzystając z ogólnego podziału postaw rodzicielskich, podjęto próbę odpowiedzenia na pytanie, jakie czynniki wpływają na rozwój i wychowanie dziecka oraz co może być przyczyną pojawienia się zjawisk niepożądanych, a także jakie mogą wystąpić bariery w wychowaniu i jego konsekwencje. Ten zakres wiedzy postanowiono pogłębić badaniami, które podjęto w miejscu pracy autorki.

Nieprawidłowości w rozwoju dziecka są powodem ogromnego obciążenia emocjonalnego dla rodziców, a często także fizycznego, związanego z koniecznością sprostania wielu obowiązkom. Obok licznych codziennych trudności rodzice doświadczają dość często poczucia krzywdy, osamotnienia i lęku o własne dziecko oraz jego przyszłość (Pisula, 2012).

Celem opracowania jest przedstawienie wyników badań nad rozwojem i wychowaniem dziecka w wieku przedszkolnym, przeprowadzonych w trzech przedszkolach z Hajnówki i Bielska Podlaskiego. Podczas opracowywania wykorzystano literaturę specjalistyczną oraz metodę obserwacji dzieci podczas pełnienia funkcji opiekuńczo-wychowawczą w przedszkolach.

Okresy rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym

Dialektyczna teoria rozwoju podkreśla, że rozwój dziecka jest uwarunkowany przez cztery okresy, które oddziałują na dziecko we wzajemnych powiązaniach i współzależnościach. Należą do nich:

— wyposażenie biologiczne, z którym dziecko przychodzi na świat (zarówno przekazywane genetycznie, jak i wrodzone cechy indywidualne będące podłożem, na którym formować się będą funkcje psychiczne i fizyczne);

- własna aktywność dziecka, która jest uwarunkowana przez czynniki biologiczne, takie jak typ układu nerwowego czy stan fizyczny dziecka;
- środowisko, rozumiane w szerokim znaczeniu jako cały świat, który otacza dziecko;
- wychowanie i nauczanie jako dwa niezbędne procesy rozpoczynające się w momencie urodzenia dziecka (*Vademecum nauczyciela sześciolatków*, 1977).

Okres przedszkolny to jeden z najważniejszych etapów w rozwoju dziecka. To czas szczególnie ważny zarówno dla dziecka, jak i dla rodziców. Nazwa „wiek przedszkolny” wywodzi się stąd, że okres ten poprzedza podjęcie przez dziecko obowiązku szkolnego (Cudak, 1999). Okres wczesnej edukacji dziecka jest jednym z najważniejszych etapów przygotowania do dorosłego życia. Zmianom ulega stabilny dotychczas rytm dobowej aktywności dziecka. Można poznać ich najważniejsze cechy wynikające z etapu rozwoju, na którym aktualnie się znajdują. Zmianom ulegają warunki i zasady, według których dziecko spędza większość czasu; z domowych i swobodnych zabaw dziecko adaptuje się do obowiązków i wymagań przedszkolnych oraz nowych przyjaciół. Rozwój dziecka w wieku przedszkolnym (3–7 lat) (Klim-Klimaszewska, 2005) to powiązane i zązębiające się ze sobą sfery rozwoju fizycznego, psychicznego, społecznego i emocjonalnego.

Ważny związek z rozwojem fizycznym dziecka ma jego motoryka. Wraz z wiekiem, przyrostem wagi, wzrostem i dojrzewaniem organizmu dziecko uczy się nowych czynności, nie tylko trudniejszych, ale i bardziej skomplikowanych. Największy poziom osiągają cechy motoryczne, do których należą: szybkość, zręczność, siła, zwinność i wytrzymałość (Mikler-Chwastek, 2023 [brak w bibliografii]). Zaznaczają się przy tym znaczne różnice w rozwoju chłopców i dziewcząt. Chłopcy w znacznym stopniu wskazują przewagę nad dziewczętami. Warto zwrócić uwagę na fakt, że dzieci rozwijają się w różnym tempie, w odmiennych warunkach, a więc różnią się od swoich rówieśników zarówno cechami fizycznymi, jak i psychicznymi (Cudak, 1999).

W rozwoju fizycznym dziecka zachodzą istotne zmiany ilościowe i jakościowe, dotyczące wzrostu i dojrzewania poszczególnych układów oraz narządów. Jest to również czas poprzedzający naukę w szkole, w którym zachodzą w psychice dziecka istotne zmiany. Rozwój psychiczny dziecka w wieku przedszkolnym jest uwarunkowany rozwojem fizycznym. Mówiąc o rozwoju psychicznym, należy mieć na uwadze zarówno rozwój procesów poznawczych, jak i cech psychicznych, które kształtują osobowość dziecka (Żebrowska, 1987). U wszystkich dzieci zachodzą zmiany w rozwoju psychicznym i fizycznym typowe dla wieku przedszkolnego. Oprócz właściwości rozwojowych tego okresu można także wymienić zmiany, które pokazują dynamikę procesów poznawczych dziecka, a także przekształcenia w emocjonalnej i społecznej sferze rozwoju psychicznego (Mikler-Chwastek (red.), 2014).

Wiek przedszkolny charakteryzuje się małą odpornością na choroby, zwłaszcza układu oddechowego. W tym okresie rozpoczyna się zmiana użębenia mlecznego na stałe, a układ nerwowy cechuje dalszy rozwój, choć jego dynamika jest już wolniejsza. Doskonali się też budowa i funkcje oraz wzrasta masa mózgu i zdolność pracy komórek nerwowych (Cudak, 1999).

Rola nauczyciela w edukacji przedszkolnej

Zagadnienie osobowości człowieka stanowiło od dawna przedmiot badań różnych dyscyplin naukowych, z których każda poszukiwała własnego określenia tego pojęcia. Osobowość nauczyciela jest bardzo ważna w edukacji przedszkolnej. Według C. i M. Kupisiewiczów osobowość to zespół cech, którymi charakteryzuje się dana jednostka i które odróżniają go od innych osób. Termin ten używany jest niekiedy zamiennie z terminami „psychika” bądź „charakter” (C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, 2009). W psychologii osobowość rozumiana jest jako zespół cech i postaw danej osoby, dzięki którym można przewidzieć jej zachowanie i postawy. Są to także wewnętrzne mechanizmy, które warunkują funkcjonowanie w relacjach z innymi ludźmi. W. Okoń (1984) uważa, że „osobowość” to pojęcie używane w różnych znaczeniach; najczęściej oznacza zespół właściwości i procesów psychofizycznych, odróżniających daną jednostkę od innych, wpływając na organizację jej zachowania, a więc na stałość w nabywaniu i porządkowaniu doświadczeń, wiadomości i sprawności w reagowaniu emocjonalnym w stosunkach z innymi ludźmi oraz na stałość w wyborze celów i wartości.

Nauczyciel przedszkolny powinien być wyposażony w takie cechy, które ułatwią mu wykonywanie wybranego zawodu. Do niezbędnych można zaliczyć:

- zrównoważenie psychiczne;
- łatwość nawiązywania kontaktów z dziećmi;
- takt i wycucie sytuacji;
- wrażliwość na los i sytuację rodzinną dzieci;
- zdolność do refleksji;
- szczerłość w kontaktach z dziećmi i rodzicami;
- umiejętność słuchania;
- empatię (Klim-Klimaszewska, 2010).

Konfucjusz uważał, że dobry nauczyciel powinien oddawać się swojej pasji, a jego wiedza winna być rozległa, bo tylko wtedy dzieci mogą czerpać z niej korzyści. Jego zdaniem nauczyciel jako druga osoba po rodzicach kocha swoich uczniów i dba o ich systematyczny rozwój (Huanyin, 1996).

Podstawową funkcją nauczyciela w przedszkolu jest przede wszystkim organizowanie życia i działalności jednostki edukacyjnej, w skład której wchodzi

nie tylko planowanie i tworzenie, ale także poznawanie dzieci, kształtowanie ich umiejętności i ich właściwe traktowanie (Smak (red.), 2006). W wieku przedszkolnym dzieci są bardzo wrażliwe i podatne na wpływy otoczenia. Okres ten charakteryzuje się dynamicznym rozwojem fizycznym, psychicznym i społecznym i jest bardzo intensywny. Z tego powodu wpływ nauczyciela na dziecko ma decydujące znaczenie w kształtowaniu jego charakteru i postawy. Dlatego też od nauczyciela przedszkolnego wymaga się odpowiednich kwalifikacji i cech osobowościowych ze specjalnymi predyspozycjami psychicznymi (Dobrołowicz, 2014). Nauczyciele często sami poszukują rozwiązań, ponieważ nie są przyzwyczajeni do proszenia o pomoc i konsultacje. Boją się, że wszelkie zgłaszane przez nich problemy mogą być potraktowane jako wyraz ich nieudolności i braku umiejętności radzenia sobie w zawodzie nauczycielskim (Banasik, 2019).

Rodzice i opiekunowie chcieliby, aby w placówkach przedszkolnych był nauczyciel odpowiedzialny i przyjaźnie nastawiony do dzieci. Nauczyciel ma bardzo duży wpływ na wychowanie i nauczanie dzieci, ich stosunek do otaczającego świata czy wyznawane wartości. Bardzo często pomaga dziecku w przezwyciężaniu trudności, kształtuje jego charakter i uczy współdziałania w grupie. W procesie wychowania szczególną rolę odgrywają także współczesne media, które stały się nie tylko źródłem informacji, ale też ważnym elementem kontaktów społecznych i nośnikiem wartości (Langier, Śleziński (red.), 2014).

Oddziaływanie nauczyciela na podopiecznych rozpoczyna się od przybycia dzieci do przedszkola. Aby we właściwy sposób realizować wszystkie obowiązki, nauczyciel musi posiadać odpowiednie cechy osobowościowe. Wskazane jest, aby w swej pracy akceptował indywidualne potrzeby dziecka, zwracał uwagę na kształtowanie jego poczucia odpowiedzialności za własne czyny (Nowak, 2017). Na te cechy osobowościowe nauczyciela w badaniach bardzo często zwracali uwagę rodzice i opiekunowie.

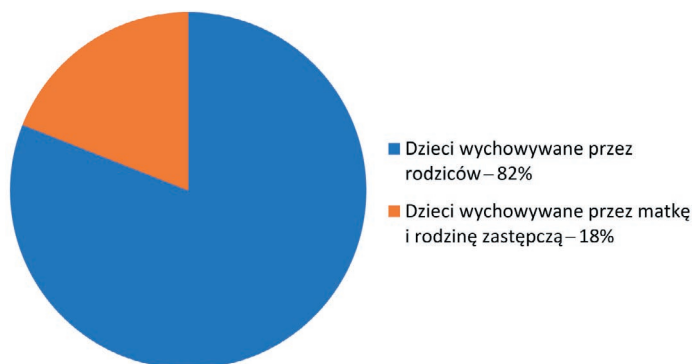
Spośród wielu wymienionych cech bardzo ważne są: zrównoważenie psychiczne, takt, empatia, łatwość nawiązywania kontaktów z dziećmi oraz rozumienie ich trudności życiowych. Wychowawca w przedszkolu jest dla dzieci drogowskazem i wzorem, który pokazuje, jakie wartości i zachowania są społecznie akceptowane. Należy podkreślić, że w wielu sytuacjach dzieci bardziej wierzą nauczycielom niż rodzicom i często powtarzają w domu, że pani mówiła tak, a nie inaczej.

Wyniki badań ankietowych

Na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w Niepublicznym Przedszkolu „Mini-Mini” w Hajnówce, Przedszkolu nr 3 z Oddziałami Integrycyjnymi w Hajnówce i Publicznym Przedszkolu nr 3 w Bielsku Podlaskim dokona-

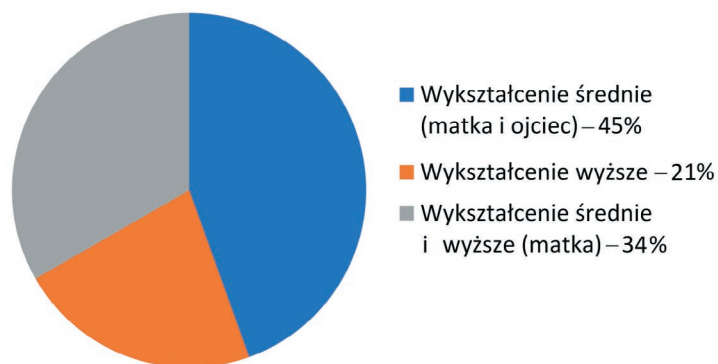
no analizy wyników dotyczących rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym. Do rodziców skierowano 38 ankiet badawczych, zawierających 36 pytań otwartych i zamkniętych. Badania przeprowadzono w marcu i kwietniu 2023 r. Na analizę złożyły się także obserwacje autorki opracowania, która jest pracownikiem jednej z wymienionych placówek opiekuńczo-wychowawczych.

Badane dzieci były wychowywane głównie przez rodziców (matkę i ojca), a tylko siedmioro (18%) przez matkę lub rodzinę zastępczą (wykres 1).

Wykres 1. Osoby wychowujące badane dzieci. Badania własne

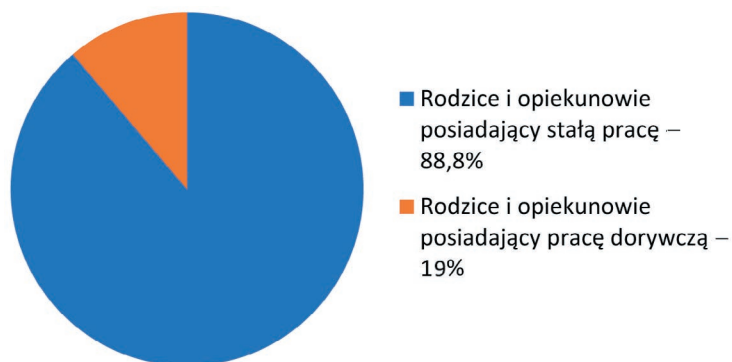
Zróżnicowane było też wykształcenie rodziców i opiekunów: 17 (45%) miało wykształcenie średnie (matka i ojciec), ośmiu (21%) — wyższe, a trzynastu (34%) — średnie i wyższe (matka) (wykres 2).

Wykres 2. Poziom wykształcenia rodziców i opiekunów. Badania własne.

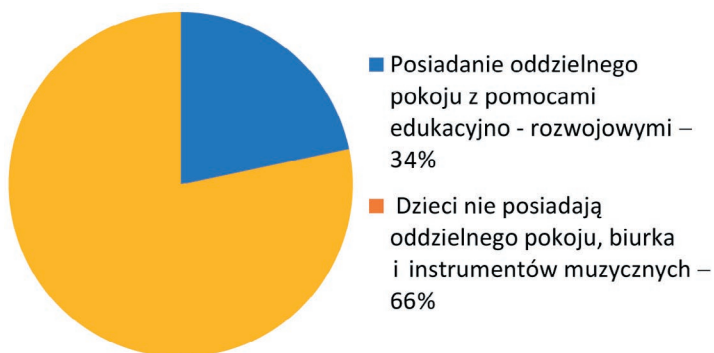
W wychowaniu dziecka ważna jest też sytuacja ekonomiczna rodziców i opiekunów. Spośród badanych 34 (89%) rodziców i opiekunów miało stałą pra-

cę, a tylko czterech (11%) — dorywczą (wykres 3). Wśród rodziców nie było osób bezrobotnych i poszukujących pracy; dotyczy to obojga rodziców.

Wykres 3. Sytuacja ekonomiczna rodziców i opiekunów. Badania własne.

Dla każdego dziecka bardzo ważne są warunki mieszkaniowe, ale tylko trzynastu (34%) dzieci dysponuje oddzielnym pokojem, wyposażonym w niezbędny sprzęt (biurko, gry edukacyjne, instrumenty muzyczne, przybory do malowania i inne). Pozostała część dzieci (25 — 66%) nie własnego pokoju, biurka i instrumentów muzycznych (wykres 4).

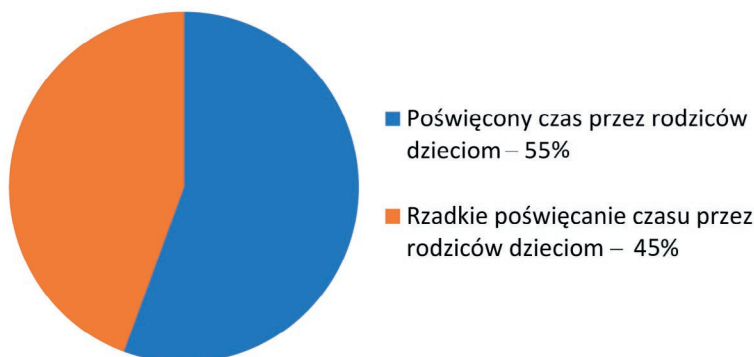

Wykres 4. Warunki mieszkaniowe dzieci uczęszczających do przedszkoli. Badania własne

Dość interesujące były wypowiedzi rodziców i opiekunów na temat ich przebywania z dziećmi po powrocie z przedszkola. Tylko 17 (45%) rodziców przebywa z własnymi dziećmi podczas spożywania posiłków, czytaniu książeczek, spacerów, słuchania muzyki, jazdy na rowerze, gry w piłkę czy obserwując i do-

pingując malowanie. Sytuację tę uzasadniają brakiem czasu, a najczęściej zajmują się swoimi sprawami lub odpoczynkiem po pracy.

Jednak większość — 21 (55%) ankietowanych dużo czasu poświęca swoim dzieciom. Najczęściej wymieniali oni: wspólne spożywanie posiłków, uprawianie gier planszowych i komputerowych, spędzanie czasu na wspólnym czytaniu i oglądaniu telewizji, pływaniu, jeździe na rowerze, grze w piłkę. Należy stwierdzić, że dzieci chcą przebywać z rodzicami. Badania wykazały, że część rodziców wynajmuje do opieki nianie, a sami zajmują się działalnością przedsiębiorczą (wykres 5).

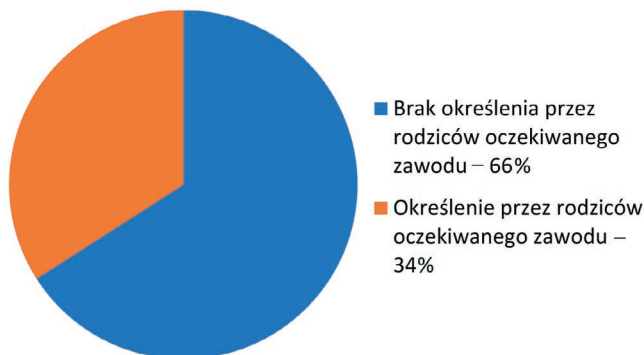
Wykres 5. Czas poświęcony dzieciom podczas pobytu w domu. Badania własne

Wśród badanych 18 (47%) dzieci przebywało w szpitalu zmagając się z różnymi dolegliwościami. Dwadzieścioro dzieci (53%) nie przebywało w ogóle w szpitalu. Powodów było kilka, ale na stan zdrowia dzieci wpłynął negatywnie głównie brak systematycznej opieki (wykres 6).

Wykres 6. Stan zdrowia badanych dzieci. Źródło: Badania własne

W odpowiedzi na pytanie o pożądaną przyszły zawód swojego dziecka 25 (66%) rodziców nie określiło zawodu, a 13 (34%) ankietowanych chciałoby, aby ich dziecko zostało w przyszłości prawnikiem, nauczycielem lub ekonomistą.

Wykres 7. Oczekiwania rodziców wobec przyszłego zawodu swoich dzieci. Badania własne.

Dość interesujące były odpowiedzi ankietowanych np. na pytania, czy rodzice bądź opiekunowie chętnie angażowaliby się w pomoc dziecku w osiągnięciu dobrych wyników w nauce, czy skłoniliby dziecko do uczestnictwa w zajęciach pozaszkolnych, przekonali je, że nauka w przedszkolu/szkole ma wpływ na powodzenie w życiu. Na postawione pytania siedemnastu (45%) ankietowanych nie udzieliło konkretnej odpowiedzi. Najczęściej motywowali to brakiem czasu lub uważali, że powinna się tym zająć żona albo mąż (jeżeli ankietę wypełniała żona). Natomiast należy stwierdzić, że 35 ankietowanych osób (92%) chciałoby aby ich dzieci uzyskiwały dobre i bardzo dobre wyniki w nauce.

Interesujące były także odpowiedzi dotyczące uczęszczania dzieci do przedszkola. Tylko pięcioro (czworo?) (12% ?) dzieci według ankietowanych niechętnie uczęszcza do przedszkola, pozostali ankietowani odpowiedzieli „tak”. Niezadowoleni najchętniej pozostaliby w miejscu zamieszkania. Kilka wypowiedzi ujawniło, że dziecko nie akceptuje wychowawczyni z powodu niejednakowego traktowania podopiecznych. Była też reakcja świadcząca o niezadowoleniu dziecka z konieczności uczęszczania do przedszkola.

Z innych problemów, które ankietowani wymieniali, było stwierdzenie, że dzieci boją się ciemności i pajaków — tak stwierdziło pięcioro (13%) ankietowanych. Takie obawy pojawiają się w różnych miejscach pobytu dziecka w przedszkolu. Ankietowani stwierdzili, że jeżeli u dziecka występuje zdenerwowanie lub lęk, to starają się mu uświadomić, że nie ma potrzeby się denerwować i proszą o uspokojenie się, a powód takiego stanu rzeczy jest do naprawienia. Innymi słowy, rodzice starają się załagodzić istniejącą sytuację.

Podsumowanie i wnioski

Rozwój dziecka jest procesem bardzo ważnym i ciągłym, trwającym wiele lat, a istotną jego cechą jest potrzeba właściwego ukierunkowania, rozpoczynając od form prostych, mniej doskonałych, do coraz bardziej złożonych i skomplikowanych. W wychowaniu przedszkolnym rozwijane są różne cechy osobowościowe, niezbędne do życia w grupie i funkcjonowaniu w rodzinie. Nauczyciel przedszkola, który pragnie być autorytetem i osobą bliską oraz ważną dla dziecka w tym wieku, powinien konsekwentnie dbać o własną „markę”, odpowiadając na potrzeby i oczekiwania dzieci oraz rodziców. Działalność wychowawcza to przede wszystkim oddziaływanie własnym przykładem. Prawdziwy nauczyciel-wychowawca to ten, który jest bogaty w wiedzę teoretyczną i praktyczną i obdarowuje swoim potencjałem dzieci. Dzieci dość często odwołują się do poleceń i informacji swojej pani, tak stwierdzili ankietowani.

Jak wykazały badania, nauczyciel przedszkola funkcjonuje w świadomości dzieci, rodziców i opiekunów jako osoba pożądana, u której dominują cechy pozytywne, takie jak: życzliwość, wyrozumiałość, opanowanie, sprawiedliwość. Jest on postrzegany jako osoba godna naśladowania, darzona przez dziecko zaufaniem, sympatią i życzliwością. W przeprowadzonych badaniach rodzice i opiekunowie stwierdzili, że przedszkole jest niezbędną placówką edukacyjną, która umożliwia dziecku rozwój przez nabywanie licznych umiejętności. Dla skutecznego wychowania ważne jest również to, aby ciągle starać się poznawać cechy osobowościowe dzieci, ich potrzeby i możliwości, uzdolnienia, a także słabości. Rodzice i opiekunowie muszą również zdawać sobie sprawę z tego, że są odpowiedzialni za ich bezpieczeństwo i rozwój. Muszą mieć dla nich czas, wspierać je i starać się obserwować ich zachowanie, potrzeby, zdolności, ale i słabości. Badania wykazały, że najważniejszymi osobami są dla dziecka rodzice i opiekunowie, ale tuż po nich jest nauczyciel przedszkola.

Bibliografia

- Banasik, K. (2019), *Kulturowe reprezentacje nauczyciela w prasie ogólnopolskiej w kontekście zmiany edukacyjnej*, [Rozprawa doktorska], Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Bąkowska, M. (1999), Lęk, stres i strach jako bariera w wychowaniu, *Kieleckie Studia Pedagogiczne i Psychologiczne*, t. 12.
- Cudak, H. (1999), *Znaczenie rodziny w rozwoju i wychowaniu małego dziecka*, Warszawa.
- Dobrołowicz, J. (2014), Wizerunek nauczyciela-wychowawcy w wybranych tygodniach opiniotwórczych, W: M. Drózdź (red.), *Mądrość w mediach – od bezmyślności do przemądrzałości*, Wyd. Biblos, Tarnów.
- Grochocimska, R. (1999), *Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.

- Huanyin, Y. (1996), *Konfucjusz w: Myśliciele - o wychowaniu*, Warszawa.
- Klim-Klimaszewska, A. (2005), *Pedagogika przedszkolna*, Instytut Wydawniczy ERICA, Warszawa.
- Klim-Klimaszewska, A. (2010), *Pedagogika przedszkolna. Nowa podstawa programowa*, Instytut Wydawniczy ERICA, Warszawa.
- Kupisiewicz, Cz., Kupisiewicz, M. (2009), *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa.
- Langier, C., Śleziński, K. (red.), (2014), *Edukacja dziecka wobec wyzwań i zagrożeń ponowoczesności*, Wyd. Kolegium Nauczycielskiego w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała.
- Mikler-Chwastek, A. (2014), *Obszary wychowania przedszkolnego*, Wydawnictwo Pedagogiki Specjalnej, Warszawa.
- Mikler-Chwastek, A. (2023), *Wychowanie i wspieranie rozwoju małych dzieci w domu, żłobku i przedszkolu*, Wyd. Difin, Warszawa.
- Nerło, M. (2014), *Osiągnięcia rozwojowe dziecka w wieku przedszkolnym w: A. Mikler-Chwastek (red), Obszary Wychowania Przedszkolnego*, Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa.
- Nowak, J. (2017). *Preferowane cechy osobowości nauczyciela edukacji przedszkolnej, Problemy Współczesnej Pedagogiki*, 3(1).
- Okoń, W. (1984), *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa.
- Pisula, E. (2012), *Rola, wiedza o autyzmie, Nauczyciele, Dziecko Autystyczne*, cz. 2.
- Smak, E. (2006), *Nauczyciel w edukacji przedszkolnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Szuścik, U., Ogrodzka-Mazur, E., Szafrńska A. (2023), *Edukacja małego dziecka, t. 18. Wsparcie pedagogiczne w trudnych sytuacjach społecznych i edukacyjnych*, Wyd. Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Wołoszynowa, L. (1976), *Młodszy wiek szkolny*, W: M. Żebrowska (red.), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa.
- Vademecum nauczyciela sześciolatków, (1977), Warszawa.
- Żebrowska, M. (1987), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa.